

UYGURLARDA GELENEKSEL MESLEKLERİ KONU ALAN ÇAĞATAYCA BİR ESER: *KİTÂB-I GARÎBÎ**

A CHAGATAI MANUSCRIPT ON TRADITIONAL PROFESSION IN UYGHURS:
KİTÂB-I GARÎBÎ

ADEM ÖGER**

Öz

Türk boyları içinde erken dönemde yerleşik hayata geçerek mimari, resim, minyatür, müzik, geleneksel meslekler gibi alanlarda zengin bir kültürel birikime sahip olan Uygurlar, Türk kültürünün gelişmesinde ve yayılmasında da büyük bir etkiye sahip olmuştur. Sözlü geleneğe şekillenen bu zengin kültürel miras, 15. yüzyıldan itibaren Çağatay Türkçesi ile yazılı olarak da yayılmaya başlamıştır. Kültürel mirası konu alan ve sözlü gelenekten beslenen bu yazılı eserlerin bir kısmının müellifi veya müstensihisi bilinmezken bir kısmının ise yazılış tarihi ve müellifi bilinmektedir. Özellikle 19. ve 20. yüzyılda Doğu Türkistan'da yaşayan ve klasik eserler kaleme alan şairlerin büyük bir kısmı Uygurların tarihi ve kültürel mirasına ilişkin konuları işleyen mesnevi ve tezkire türünde eserler kaleme almışlardır. Bu tarzda eser veren isimlerden biri de Turdi Nâzım Garîbî'dir. Garîbî'nin 1841 yılında kaleme aldığı ve geleneksel meslekleri konu alan eseri, Çağatay Türkçesiyle ve mesnevi nazım biçimiyle yazılmış olup *Kitâb-ı Garîbî* adını taşımaktadır. Eser, mukaddime, 32 bölüm ve 978 beyitten oluşmaktadır. Dönemin Kaşgar hakimi Zuhûriddin Beg'in isteği üzerine yazılan eserde, Uygurlar arasında yaygın olarak icra edilen çiftçilik, demircilik, kerpiç ustalığı, kuyumculuk, marangozluk, kumaş dokumacılığı, tüccarlık, fırıncılık, kazancılık, miskereçilik, kürkçülük, tamçılık (yapı ustalığı), kilimcilik, ayakkabıcılık, kumaş boyacılığı, boyacılık, sarraçlık, dokumacılık gibi geleneksel meslekler ve bunların özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Eserin bazı bölümlerinde meslek erbablarının münazaraları yer almaktadır. Toplamda 32 meslek hakkında bilgiye yer verilen eser, geleneksel mesleklerin Uygurların sosyo-kültürel ve ekonomik hayatındaki yerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Makalede, Uygurlar arasında geleneksel mesleklerin oluşma ve gelişme süreci, meslekleri konu alan eserler, günümüze kadar varlığını sürdürebilen meslekler ve *Kitâb-ı Garîbî*'de yer verilen geleneksel meslekler tanıtılıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Uygurlar, Geleneksel Meslek, Çağatay Türkçesi, Mesnevi, Fütüvvetname.

Abstract

Uyghurs, who had a rich cultural background in fields such as architecture, painting, miniature, music and traditional professions, had a great influence on the development and spread of Turkish culture. This rich cultural heritage, shaped in oral tradition, has started to spread in written form in Chagatai Turkish since the 15th century. While the author or copyist of some of these written works, which are about cultural heritage and fed from oral tradition, are unknown, the date and author of some of them are known. Especially in the 19th and 20th centuries, most of the poets, who lived in East Turkestan and wrote classical works, wrote works in the genre of *mesnevi* and *tezkire*, which deal with the historical and cultural heritage of the Uyghurs. One of the names who produced works in this style is Turdi Nâzım Garîbî. The work of Garîbî, which was written in 1841 and is about traditional professions, was written in Chagatai Turkish and in *mesnevi* verse and is called *Kitâb-ı Garîbî*. The work consists of an introduction, 32 chapters and 978 couplets. Written upon the request of Zuhûriddin Beg, the ruler of Kashgar at the time, the work includes information about such widely practiced traditional professions among the Uyghurs as farming, blacksmithing, adobe crafting, jewelry, carpentry, cloth weaving, trader, bakery, boiler making, *miskereçilik*, furriery, taming (building craftsmanship), rug making, shoemaking, fabric dyeing, dyeing, blacksmithing and weaving, and information about their characteristics. In some parts of the work, there are debates of the professionals. The work, which includes information about 32 professions in total, is important in terms of revealing the place of traditional professions in the socio-cultural and economic life of the Uyghurs. In the article, the formation and development process of traditional professions among the Uyghurs, the works on the professions, the professions that have survived until today and the traditional professions included in *Kitâb-ı Garîbî* will be introduced and evaluated.

Keywords: Uyghurs, Traditional Profession, Chagatai Turkish, *Mesnevi*, *Futuwwatnâme*.

* Geliş Tarihi/Received: 02.10.2022, Kabul Tarihi/Accepted: 30.10.2022, DOI: <https://doi.org/10.34189/hbv.104.025>.

** Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü. E-mail: adem.ogrer@nevsehir.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1278-2110>.

Giriş

Meslek, insanlara yararlı mal ya da hizmet üretmek ve karşılığında para kazanmak için yapılan, belli bir eğitimle kazanılan sistemli bilgi ve becerilere dayalı, kuralları toplumca belirlenmiş etkinlikler bütünü (Kuzgun, 2003, 15) olarak tanımlanmaktadır. Araştırmacılar, mesleği emek piyasalarının büyümesinin bir sonucu olarak ev eksensli işlerden ayrılan iktisadi bir rol olarak tanımlar ve mesleki rollerin bir sanayi kuruluşunun, resmî bir dairenin ya da sosyoekonomik yapının içindeki daha geniş bir iktisadi iş bölümünün bir parçasını oluşturduğunu söylerler (Yolcu, 2014, 1721). Kuralları zaman içinde belirlenmiş, belirli bir eğitimle kazanılan ve geleneksel bilgiyi içeren meslekler ise “geleneksel meslek” terimi içinde değerlendirilmektedir. Bir başka ifadeyle geleneksel meslek kavramıyla, geçmişten beri yaşaya gelen halk estetiğini ürünlere yansıtan, geleneksel yollarla çırak yetiştiren, el sanatlarıyla ilişkili meslek akla gelmektedir. Geleneksel meslekte endüstriyel üretim koşullarından ziyade basit el aletleri ve kol gücü ön plana çıkmaktadır. İnsanların ihtiyaçları ölçüsünde ortaya çıkan bu mesleklerin öğrenme süreçleri halk kültürünün yarattığı bilgilerle inşa edilir. Bu bilgilerden yola çıkılarak yapılan bir ürün de ister istemez halkın ortak beğeni anlayışını ve halk kültürü öğelerini yansıtacaktır. Söz konusu mesleklerdeki geleneksel nitelik işte bu amillerle ortaya çıkmıştır (Yolcu, 2014, 1721).

Türk boyları arasında Uygurlar, geleneksel mesleklerin çeşitliliğini ve bu mesleklere ilişkin sözlü gelenekte oluşan bilginin yazılı bir geleneğe dönüştüğünü göstermesi açısından dikkat çekmektedir. Kendilerinden önceki Türk devletlerinden Hunların ve Köktürklerin kültür mirası üzerine kurulmuş olan Uygurların bu devletlere nazaran tam bir yerleşik hayata geçmesi ve artık taş üzerine yazılmış belgeler yerine kâğıtlar üzerine yazılmış belgeler bırakmaları Türk kültür hayatı bakımından çok önemli neticeler doğurmuştur. Siyasi tarihlerine nazaran kültür tarihleri çok daha ağır basan Uygurlar, Orta Asya Türk tarihi bakımından hem devlet olarak yaşadıkları dönemde hem de yıkılışlarından sonra çok uzun süre kültürlerini yaşatabilmeleri bakımından önemli olmuşlardır. Atlı göçebe bir hayat tarzından yerleşik hayat tarzına geçişlerinin ve bu uygarlığa kendi karakterlerini katarak yeni bir kültür yaratılışının en güzel örneğini Uygurlarda görmekteyiz (İzgi, 1989, 13). Uygurlar, ilk dönemde yaşadıkları coğrafyanın etkisiyle tarımsal faaliyetlerden çok göçebe ve yarı göçebe kabileleri yağma etmeye devam etmişlerdir. Ancak Mani dinine girmeleri ve bunun sonucunda yerleşik hayata geçmeleri ile birlikte durum değişmiştir (Gül, 2004, 70). 9. yüzyılda Uygurlar arasında geleneksel mesleki üretim, pazarlama ve örgütlenmenin sistemli bir şekilde var olduğunu bilmekteyiz. En eski dönemlerden itibaren Uygurların Çinliler ile olan ticari faaliyetlerinde ipek ve bez dokuma, keçeden yapılan ürünler, yabani at derisi ve edik dikkat çekmektedir. Örneğin; İdikut Uygur Devleti (866-1369) devrindeki tarihî belgelerde 965 yılında Uygurların Suñ sülalesine 1000 top kumaş, 1010 yılında ise 1629 top kumaş sattıkları bilgisi yer almaktadır (Rozibaki, 2004, 71). Ayrıca Uygurların 7. yüzyılda kumaşın yanı sıra Çinlilere doğrudan elbise sattıkları ve giyim kuşam açısından Çin kültürüne büyük etkisi olduğu da bilinmektedir (Yatsenko, 2011, 112-119).

Mesleki üretim ve ürünleri pazarlamada oldukça mahir olan Uygurların 13. yüzyıldaki sosyo-kültürel yaşamına ilişkin bilgiler veren Marko Polo, Kaşgar hakkında “Burada çok sayıda giysi ve mal bulunur. İnsanlar, zanaat ve ticaretle yaşarlar ve özellikle pamuk işlerler. Çok güzel bağları, bahçeleri, meyvelikleri vardır. Toprak verimlidir ve yaşamak için gerekli her şey üretilir, çünkü ülke ılımandır.” (Polo, 2003,

136) şeklinde bilgiye yer verir. Polo, Yarkent şehri ile ilgili olarak “Bu vilayetteki insanların her şeyi boldur. Burada yeterince pamuk yetişir. İnsanlar özellikle ticaret ve zanaatla yaşarlar.” (Polo, 2003, 143); Hoten için “Burada her şeyden bolca bulunur. Yeterince pamuk, keten ve kenevir yetişir, yağ, tahıllar ve şarap bulunur ve şarap bizim ülkelerimizdeki gibidir. İnsanlar ticaret ve zanaatla yaşarlar.” (Polo, 2003, 142-143) şeklindeki bilgilere yer verir. Kumul hakkında ise “Topraktan elde ettikleri meyvelerle yaşarlar, çünkü yeterince yiyecek ve içecekleri vardır hem kendilerine yetecek hem de oradan geçen yolculara, başka yerlere götüren tacirlere verecek ve satacak kadar boldur.” (Polo, 2003, 152). Bu bilgilerden Uygurların 13. yüzyılda gerek ticaret gerek el sanatları gerekse tarımsal faaliyetler açısından oldukça ileri bir düzeye geldikleri anlaşılmaktadır.

Uygurlar arasında 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar geleneksel meslekler konusunda devamlılığın olduğunu, meslek erbaplarının yetişme süreci ve mesleğin icrasında uyulması gereken kurallara ilişkin sistemli bir yapının oluştuğunu görmekteyiz. Son yıllardaki araştırmalarda, Ahilik teşkilatına benzer mesleki örgütlenme ve toplantıların Uygur meslek erbapları arasında da olduğu tespit edilmiştir. Önceki yüzyıllar hakkında çok bilgi sahibi olmamakla birlikte 19-20. yüzyılda geleneksel mesleği öğrenme süreçleri, icrası ve meslek ahlakı gibi unsurların sözlü kaynakların aktarımıyla açıkça ortaya konduğunu söyleyebiliriz. Uygurlarda geleneksel mesleklerin aktarımı ve ustaların yetişmesi sürecine ilişkin keçecilik mesleğini araştıran Mukaidaisi Muhetaer, “Küçük yaşlarda babasının mesleğini icra etmek istemeyen ya da babasının belirli bir mesleği olmayan çocuklar, babası tarafından bir ustanın yanına götürülür. Ustaya çocuğu çırak olarak kabul edip etmeyeceği sorulur. Usta çocuğu çırak olarak kabul ettikten sonra çocuğun ailesi ustaya hediye (2-3 metre kumaş, şeker, et veya para) verir. Ardından usta, evi yakın olan çırağa evinde kalması için izin verirken evi uzakta olan çıraklar ustasının evinde kalır. Ustanın evinde kaldığı sürece çırağın yeme-içmesi ve barınmasını ustası üstlenir. Bu süreçte çırak da ustasının hem ev hem de dışarıdaki işlerine yardımcı olur. Bu sürede kazanılan para ustaya aittir. Ancak usta bayramlarda ve belirli günlerde çırağa harçlık verir. Ustanın yanında 36 ayını dolduran ve ustalık beratı almaya hak kazanan çırağın ailesi, ustanın ailesini ve mahallenin aksakallarını bir yerde toplayarak onlara ziyafet verir. Böylece çırak olarak işe başlayan kişi, ustası ve aksakalların icazetiyle yeni bir işyeri açma hakkını elde eder. Bu toplantıda usta, çırağa usta malı olması bağlamında genellikle bir meslek risalesi hediye eder.” (Muhetaer, 2017, 34-35) şeklinde bilgiye yer verir. Ayrıca Muhetaer, keçecilik mesleğinde bir ustanın yetişme süresinin ortalama üç yıl olduğu ve mesleği başarıyla icra edenlerin toplantılarda meslek erbabına tanıtıldığını, şakirtlerin mesleği öğrenme süresince genellikle üstadının evinde kaldığını, onun mesleki işlerinin yanı sıra diğer işlerinde de ona yardımcı olduğunu ve üstadın şakirdine okuma yazmayı, dini eğitimi ve mesleki kuralları birlikte öğrettiğini belirtir (Muhetaer, 2017, 34-35). Bu bilgilerden, Uygurlarda usta-çırak arasındaki ilişkinin mesleki eğitimin yanı sıra dinî bir eğitim içerdiği, ustalık beratı almanın belirli kuralları olduğu, ustalık belgesi alırken bir toplantı düzenlendiği ve ustalık icazetinin alameti olarak bir meslek risalesi hediye edildiği ve yeni ustanın diğer meslek erbaplarına tanıtıldığı anlaşılmaktadır ki bu durum Anadolu sahasında da benzerdir (Tek, 2016, 888-897).

Uygurlar arasında 1970’li yıllara kadar Kaşgar’ın Yarkent ilçesinde keçecilik mesleğini icra edenler her cumartesi günü bir araya gelerek Kur’an-ı Kerim okumak

suretiyle toplantıyı açmışlar ve ardından keçecilik risalesini okuyarak mesleğin icrasında uyulması gereken iş ve işlemlere ilişkin bilgileri çirak ve kalfalara aktarmışlardır. Ayrıca bu toplantıda koyun kesilerek mesleğin icracılarına ziyafet verilmiştir. Yemeğin ardından Kur'an-ı Kerim okuyarak tekrar risaleden parçalar okunup istişarelerde bulunulmuştur. Toplantının sonunda meslekte yeni yetişen ve başarılı olan şakirtler, üstatları tarafından meslek erbabına tanıtılarak ustalık beratını almış ve dükkân açması, mesleği usta olarak devam ettirmesi gibi hususlarda yetkin olmuştur (Muhetaer, 2017, 36). Bu bilgilerden Uygurlar arasında mesleki örgütlenmenin çok güçlü olduğu, belirli gün ve dönemlerde meslek erbabının bir araya geldiği, meslek risalelerinin önemli bir işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüze geldiğimizde, Uygurlar arasında yaygın olan geleneksel mesleklerin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte çeşitli araştırmacılar bu sayının 200'den fazla olduğunu belirtmektedirler. Bu denli çok mesleğin icra edildiği bir toplumda, zamanla geleneksel mesleklerin *el kitabı* ya da *yasası* olarak tanımlayabileceğimiz risaleler ortaya çıkmıştır. Uygurların "risale" olarak adlandırdıkları kitaplar, genellikle 13 cm uzunluğunda, 9 cm genişliğinde ve daha çok cepte taşınacak nitelikteki el yazmalarıdır. Temelde tüccarlık, ağaç oymacılığı, çobanlık, sepetçilik, çömlekçilik, dericilik, açıcılık gibi mesleklerin ortaya çıkışını, mesleğin pirlelerini, mesleği icra edenlerin uyması gereken kuralları ve icra sırasında okunması gereken ayet ve duaları içeren (Öger-Kaşgari, 2016, 151-155) bu eserlerde, İslam dininin kuralları ve tarikat adabına ilişkin de bilgiler ayrı bir yer tutar. Geleneksel meslekleri konu alan bu eserler, Anadolu sahasında "fütüvvetname" olarak da anılmaktadır. Fütüvvet erbabının adab ve erkânını, fütüvvet şartlarını anlatan mensur, kısmen de manzum eserler (Alyılmaz, 2011, 41) şeklinde tanımlanan fütüvvetnameler, "fütüvvet ehlinin zaman içinde ihtisaslaşması ve değişik müesseseler teşkiline gitmesi neticesinde bu eserler ihtisaslaşmaya paralel olarak genelden çıkıp hususi bir gruba hitap eden kitaplar haline gelmiştir (Alyılmaz, 2011, 41).

Çağatay Türkçesiyle Kaşgar, Hoten, Yarkent, Kumul ve Turfan gibi şehirlerde kaleme alınan bu risalelerin büyük bir kısmı 19.-20. yüzyıllarda misyoner, seyyah ve araştırmacılar tarafından toplanarak farklı ülkelere götürülmüştür. Günümüzde geleneksel meslekleri konu alan ve Çağatay Türkçesi ile yazılmış olan risaleler başta Lund Üniversitesi Kütüphanesi (Eker-Zal, 2014, 12; Çakmak, 2016) olmak üzere Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimi Enstitüsü Kütüphanesi (Muginov, 1962, 10-14), Fransız Bilimler Akademisi Kütüphanesi, Şincañ Uygur Özerk Bölgesi Eski Eserler İşhanesi ve İktisadi Fenler Akademisi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca Japon araştırmacıların yanı sıra Kaşgar, Hoten, Yarkent, Turfan ve Ürümqi'de yaşayan kişilerin şahsi kütüphanelerinde de bu eserlerden bazıları bulunmaktadır (Sugawara, 2004, 1; Lükçüni-Veli, 1988). Bu eserlerin bir kısmı üzerinde çeşitli bilimsel çalışmalar da yapılmıştır (Öger, 2016a; Öger, 2016b; Öger, 2016c; Öger, 2016d; Öger, 2016e; Öger, 2017). Bu çalışmalar incelendiğinde, risalelerin yazılış maksatları ile ilgili farklı fikirler ileri sürülebilir. Ancak bizim bu konudaki kanaatimiz, risaleler bir mesleğin sözlü gelenekte kesinleşmiş ve kalıplaşmış icrasının ve kaidelerinin sonraki kuşaklara doğru aktarılması ve onlara kılavuz olması amacıyla yazıldığı şeklindedir. Risalelerde mesleğe ilişkin bilgi ve becerilerin kazandırılması yanında dinî bilgilerin de öğretilmesi hedeflendiği açıktır. Çünkü risalelerde bütün bilgiler soru-cevap şeklinde ifade edilmiş ve mesleğin icrası sırasında okunması gereken ayet ve dualar

açıkça belirtilmiştir. Uygurlar arasında yazılan risalelerde, risale ve tarikatnamelerin iç içe kaleme alındığı görülmektedir ki bu durum mesleki örgütlenme ile tarikatlar arasındaki ilişkiyi ve bu yapının Anadolu sahası ahilik teşkilatına etkisini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Uygurlar arasında risalelerin yanı sıra Çağatay Türkçesiyle farklı türlerde yazılan eserlerde de geleneksel mesleklere yer verilmiştir. Özellikle 19. ve 20. yüzyılda yazılan divan, mesnevi, tezkire gibi eserlerin bir kısmında geleneksel mesleklerin adı geçmekte bir kısmı ise bütünüyle geleneksel mesleği/meslekleri konu almaktadır. Bu eserlerden biri 19. yüzyılda mesnevi tarzında yazılan ve geleneksel meslekleri konu alan “*Kitâb-ı Garîbî*” isimli eserdir.

1. Şair Turdi Nâzım Garîbî

Kitâb-ı Garîbî’nin şairi Turdi Nâzım Garîbî’dir. Şiirlerinde “Garîbî” mahlasını kullanan şair, tarihî kaynaklarda “Turdi Nâzım” ve “Turduş Ahun” olarak da geçmektedir (Ehmedi, 1996, 241). Garîbî, 1217/1802-1803 yılında Kaşgar’ın Konaşehar ilçesine bağlı Karakaşlık Köyü’nde zanaatkâr bir ailede dünyaya gelmiş olup babasının adı Abdullah’tır. Çocukluk ve gençlik yıllarında bir yandan memleketinde eğitimini sürdürürken diğer yandan da babasının yanında geleneksel el sanatlarını öğrenmiştir. Şair, “*Kitâb-ı Garîbî*” isimli eserinin son kısmında yer alan “*Cihân içre gurbette hâlim taab İdi Turdi ismim Garîbî lakab*” beytinde ismine ve mahlasına açıklık getirmiştir (Utuk vd., 2006, 82-83).

Şairin ailesi o küçük yaşlarda iken geçim sıkıntısı nedeniyle Kaşgar’a göç etmiş ve Kaşgar’da Bulakbaşı mahallesine yerleşmiştir. Şair, burada dönemin ünlü hattat ve şairi Abdurehim Nizârî ile tanışmıştır. İlk eğitimini Nizârî’den alan şair, Nizârî vasıtasıyla Kaşgar’da bulunan dönemin ünlü medresesi Hanlık Medresesine devam etmiştir. Burada Arapça ve Farsçanın yanı sıra hem dinî hem de edebî ilimleri tahsil eden Garîbî, medreseden mezun olduğunda çok iyi bir hattat olmuştur. 1835 yılında dönemin Kaşgar hâkimi Zuhûriddîn Beg, Nizârî’yi saray kütüphanesinin baş mirzası olarak tayin etmiş, Nizârî de Garîbî’yi mirza olarak görevlendirmiş ve birlikte çalışmışlardır. Onun kaleme aldığı *Kitâb-ı Garîbî* ile *Behrâm ve Dilârâm* isimli eserleri halk arasında sözlü olarak da yayılmıştır (Utuk vd., 2006, 81-84; Osman vd. 2005, 523). Şair, 1278-1279/1862 yılında Kaşgar’da vefat etmiştir (Ehmedi, 1996, 241).

Şairin iki eseri bulunmaktadır. Birincisi “*Behrâm ve Dilârâm*” isimli eser olup 1838 yılında Turfan şehrinde kaleme alınmıştır. “*Şâh Behrâm*”, “*Behrâm Gor*”, “*Behrâm ve Heptemenzer*” gibi isimlerle de bilinen eser, 15 bölüm, 22 mevzû ve 2033 beyitten oluşmaktadır. Eser, Acem padişahı Behrâm ile Çin melikesi Dilârâm’ın aşkını konu etmektedir. Söz konusu eserin müellifinin bazı kaynaklarda Nizârî, bazı kaynaklarda Garîbî olduğu belirtilirken, son yıllardaki araştırmalarda bu eseri her iki şairin Turfan şehrinde birlikte kaleme aldığı belirtilmektedir. Çünkü eserdeki şiirlerin bazılarında Garîbî mahlası, bazılarında ise Nizârî mahlası bulunmaktadır (Utuk vd., 2006, 87-89). Şairin bir diğer eseri ise *Kitâb-ı Garîbî*’dir.

2. Kitâb-ı Garîbî

Uygur divan şairi Turdi Nâzım Garîbî’nin 1841 yılında mesnevi tarzında kaleme aldığı ve geleneksel meslekleri konu alan eser, mukaddime, 32 bölüm ve 978 beyitten oluşmaktadır. Dönemin Kaşgar hâkimi Zuhûriddîn Beg’in isteği üzerine yazılan eserde,

Uygurlar arasında yaygın olarak icra geleneksel meslekler ve bunların özellikleri hakkında meslek erbabının dilinden bilgi verilmiştir. Son dönem Çağatay Türkçesiyle yazılan ve toplamda 36 meslek hakkında bilgiye yer veren eser, geleneksel mesleklerin Uygurların sosyokültürel ve ekonomik hayatındaki yerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Şair meslekleri anlatırken adalet, doğruluk, sadakat, bilgi, dürüstlük, yardımlaşma, paylaşma, haram, helal gibi konulara da vurgu yapar. Ayrıca mesleki hüner ve meziyetin toplumsal yaşamın sürdürülmesi ve kültürel hayatın devamlılığındaki etkisi ile helal kazancın önemi eserde sıklıkla belirtilen hususlardandır.

Uygur edebiyat tarihçileri, eserin günümüzde iki nüshasının mevcut olduğunu belirtmektedirler. Birincisi Şincang Üniversitesi Klasik Eserler Arşivi'nde korunmakta olup, nüsha 1870'li yıllarda Kaşgar'da istinsah edilmiştir. Bu nüsha 1985 yılında Uygur Türkçesiyle Bulak dergisinde yayımlanmıştır (İslami, 1985, 325-373), biz de çalışmada bu nüshayı esas alarak inceledik. İkinci nüsha ise 1902 yılında istinsah edilmiş olup nerede saklandığı konusunda bilgi yoktur ancak nüshaları karşılaştıran Geyretcan Osman, birinci nüshanın daha uzun olduğunu belirtir (Osman, 2011, 593).

3. Kitâb-ı Garîbî'nin Özellikleri

Manzum bir fütüvvetname de diyebileceğimiz Kitâb-ı Garîbî'nin "mukaddime" mahiyetindeki 40 beyitlik kısmında, Uygurlar arasında yaygın olan mesleklerin insanlar arasında paylaşımı anlatılmaktadır. Bu kısım şöyledir:

*Biravnı kılıp ilm ile rehmemûn
Ki birni ganî birni zâr u zebûn*

*Pididâr etip ottuz ikki hüner
Cihân ehliğe eyledi müteber*

*Üleşdi ezel mülkide her kişi
Çıkardı bu dünyâ bir işi*

*Birav aldı dihkâncılık pişesi
Özi kesbiniñ kıldı endişesi*

*Çü âhenger oldı birav şol zaman
Cihân içre kesbini kıldı ayan*

*Birav ihtiyâr etti neccârlık
Kılıp çün imâretke mimârlık*

*Birav anda zergerlik ilmin alıp
Hünerni köñül küresiğa salıp*

*Çü misger yügürdi özi kesbiğa
Özi sanatniñ minip atığa*

*Ki böz tokumaknı alıp bâb-kâr
Cehân mülkide böz bile kıldı kâr*

*Alıp moyne ilmını cübbeçi
Ki postin bile munda iş kılğuçı*

*Çü tamçı alıp kesbi gilgârlık
Cehânnı kılıp kasr u divârlık*

*Ötüik ilmını anda alıp moz-düz
Kelip munda evkan etip şeb u rûz*

*Gilem kesbin aldı gilem-bâblar
Tokup zilçe munda kılıban hüner*

*Yana uşteger şüstesu eyledi
Hüner alğalı cüst ü cü eyledi*

*Kılıp basmacı nakışını ihtiyâr
Çıkardı kılıp munda nakş-ı nigâr*

*Birav aldı saraçlık sanatın
Yasap munda hayli tepeñniñ atın*

*Boyakçı hünerge kılıp mâcerâ
Cehaŋğa kelip eylep aknı kara*

*Birav sırcılıkka köñül bağladı
Kılıp nakş saykal bile bağladı*

*Birav boldı kimsen bilen rüberû
Ki peyda kılıp munda altın tire*

*Ki kur-bâblar anda aldı hüner
Cehân safhasıda tokuban kemer*

<i>Bolup ol zamanda birav atkuçı Ki mazlumğa kesbini satkuçı</i>	<i>Birav ihtiyâr eyledi boriya Komuşdın bisât eyledi halk ara</i>
<i>Kulalçı kılıp kesbige ittifâk Kelip âb u kildin yasapdur tabak</i>	<i>Birav kuldı nessâclık ihtiyâr Yazıp ebrişim eyledi târ târ</i>
<i>Birav boldı pâki tutup ser-tarâş Burut aldı lebidin yasap etti baş</i>	<i>Kabul etti essâr kesb-i cubâz Bolup ol cehân içre revgan-güdâz</i>
<i>Yana birisi könçi bolup ol zemân Kılıp çerm birle mişi sahtiyân</i>	<i>Çü zeytâblıka yügürdi birav Ki andın kelip eştı munda üçev</i>
<i>Çü ol vaktıda sağrıçı tuttu iş Helâl u harâmdan çilap hâm kayış</i>	<i>Ki şâlger işni alıp bî-bedel Tireni sunuç birle eylep yeşil</i>
<i>Birav boldı kassâb köp kırdı cân Ganem öltürüp her küni tökti kan</i>	<i>Bu sanat hakikatte takdim olup Ezel mülkide anda taksim bolup</i>
<i>Ne kim anda boldı kişiğe nasip Kelip munda boldı ol işka kirip</i>	<i>Bu hirpe ara hem salâh u fesâd Ki fîli irür bayaz u savâd</i>
<i>Ki misak ara kesip şaye idi Çü kim anda kasbige kani idi</i>	<i>Beşer nesli birle tüzüldi cahân Heme kesipler boldı bir bir ayân</i>
<i>Temenna kılıp kesbige her kişi Cahân mülkide körgüzüp bir işi</i>	<i>Kılıp her biri pezelni aşkâr Özi kesbige körgüzüp itibâr</i>
<i>Birniñ sözini biri almidi Biri pezlige birsi köz salmidi</i>	<i>Hasedden bular içre boldı cedel Bular sözleri boldı redd u bedel</i>

Eserin mukaddime kısmında şair, 32 mesleğin insanoğlu arasında nasıl paylaşıldığını anlatacağını söyler lakin bu kısımda 28 mesleğe yer verilmiştir. Bunlar dihkânçılık (çiftçilik), âhengerlik (demircilik), neccârlik (marangozluk), zergerlik (kuyumculuk), misgerlik (bakırcılık), bâb-kârlık (dokumacılık), moyneçilik (kürkçülük), tamçılık (yapı ustalığı), moz-dûzluk (ayakkabıcılık), gilemçilik (kilimcilik), uştegerlik (bezcilik), basmacılık (nakkaşlık), saraçlık, boyakçılık (ip boyacılığı), sırcılık (sırcılık), kimsençilik (deri süslemeciliği), kur-bâblık (kemercilik), atkuçılık (pamuk atıcılığı), boriyacılık (hasırcılık), kulalçılık (çömlekçilik), nessâclık (iplikçilik), ser-tarâşlık (berberlik), cûbazlık (yağcılık), könçilik (dericilik), zeytâblık (kirişçilik), sağrıçılık (kayışçılık), şâlgerlik (deri boyacılığı) ve kassâblık (kasaplık) meslekleridir.

Eserin sonraki bölümlerinde bu mesleklere ilaveten sûdegerçilik (tüccarlık), nanvâyılık (fırıncılık), kazançlık (kazancılık), tügürmençilik (değirmencilik), bakkallık, nemedmâllık (keçencilik), sapunçılık (sabunculuk) ve hişçilik (kerpiççilik) mesleklerine de yer verilmiştir. Bu meslekler incelendiğinde, Uygurlar arasında günümüzde de yaygın olarak icra edilen ve Uygurların sosyokültürel yaşamında önemli yer tutan meslekler olduğu görülmektedir.

Eserin mukaddime kısmından sonra 36 meslek erbabı, münazara şeklinde kendi mesleğinin özelliklerini dile getirmiştir. Burada şair, meslek erbabının dilinden mesleklerin özelliklerini anlatmıştır. İlk söze başlayan çiftçi (dihkân), insanoğlunun

çiftçiliği Cebrail aleyhisselam aracılığıyla öğrendiğini; tohum ekerek, tarlayı sürerek ve bunların sonucunda ekmek yaparak insanların karnını doyurduğunu anlatarak insanların yaşamlarını sürdürmede en önemli mesleğin çiftçilik olduğunu söyler. Çiftçinin ardından söz alan demirci (âhenger), çiftçiyi öşür vermediği, namazı ve niyazı yerine getirmediği, zekât vermediği, fakire yardımında bulunmadığı, haram ve helali bilmediği, risaleye göre hareket etmediği gerekçesiyle eleştirir. Eğer demirci orak, bıçak, kazma, çapa gibi aletleri yapmasa çiftçinin mesleğini icra edemeyeceğini belirtir. Burada en dikkat çeken beyit

*Risâle bilen kılmañlar emel
Hudâ emrini tuttuñzlar sehel*

şeklinde demircinin çiftçiyi risaleye göre iş yapmamakla suçlamasıdır ki bu durum risalenin önemini ortaya koyar. Ardından demirci, kendi mesleğine ilişkin övgüde bulunarak insanoğlunun işlerini kolaylaştırmak için bütün meslek erbaplarına tığ, balta, bıçak, orak, kazma, kapı kolu, kılıç, hançer, nal, değirmen taşı kazığı, çivi, tüfek, ok, kazan gibi aletler yaptıklarını söyler ve demircilik mesleğinin pirinin Hz. Davut olduğunu şu beyitlerle anlatır:

O şol Dâvûd aleyhisselâm *Kılıp kesib ahen bile pütü kâr*
Nebî zât peygamber-i zülkerem *Ki bizge ulardın kalıp yadigâr*

Demirciden sözü alan zerger (kuyumcu), kömürle ve ateşle uğraşır kirlenmesi, bunca uğraşına rağmen yaptığı hançerin insanları öldürmesine, tığı cellatların ve eşkıyaların kullanmasına işaret ederek demirciyi eleştirir. Bütün bunların nedeninin ise pirlerin yolundan gitmediği ve risaleye uymadığı için olduğunu söyler. Burada mesleğin pirlerinin yâd etmenin gerekliliğini, onlar için ateşte yağ kokutmanın ve onlar için çerağ yakmanın zaruretini şöyle anlatır:

Ki sizlerde yok pîrge itikâd *Çü pîr hakkıda kılmañlar çerağ*
Untup ay ve yıl kılmañ asla yâd *Buratmay ki ervâh burnığa yağ*

Demirciyi yeren kuyumcu, kendi mesleğinin zarafetinden ve diğer özelliklerinden bahseder. Altın ve gümüş gibi değerli madenlerle uğraştığını, yaptıkları altın tacı ve kemeri şahların taktığını, altın tahtta ise hükümdarların oturduğunu ve şahin kuşları için altın kafes yaptığını belirterek kendi mesleğine övgüde bulunur.

Sözü alan marangoz (neccâr), kuyumcuyu eleştirir ve ardından nice saray ve imaretlerin, mescit ve tekkelerin, gemilerin ve tahtların ağaçtan yapıldığını belirterek kendi mesleğini metheder. Ayrıca marangozluk mesleğinin pirinin Nuh peygamber olduğunu şu beyitlerle vurgular:

Eyâ kesibâ añlñuz bu kelâm *Kılıpdur yıgaç birle turpe hüner*
O şol vakt Nuh aleyhisselâm *Ki neccârlıktan beripdür haber*

Dokumacı (babbâr), marangozun sözlerine itiraz ederek marangozun meyve ağaçlarını kestiğini ve yaptığı okların can aldığını, inşa ettiği gemilerin denizde gark olduğunu, iş yaparken ağaçta hile yaptığını belirterek marangozluk mesleğini hicveder. Ayrıca dokumacılık mesleğinin Hz. Âdem ile başladığını ise şöyle anlatır:

İşitgil eyâ kâsib-i rind-i hâm *Çıkıp hulddin keldi rüy-ı zemin*
O şol vakt Âdem aleyhisselâm *Kerek boldı dünyâ yüzide egin*

*Cahân hakkaniğa teşna kelip
Vücûd-ı mübârek berehne kelip*

*Mamuknı Hüdâvend kıldı itâ
Uni rişte eylep çü Âdem ata*

*Çü tâlim etip şiyisiğa Cebrâil
Ki böz tokumağlıknı kıldı delil*

Dokumacı, mesleğinin peygamber mesleği ve ilk pirinin de Hz. Âdem olduğuna vurgu yaptıktan sonra dükkânında her renk kumaşın bulunduğundan övgüyle bahseder.

Eserde, bundan sonra fırıncı (nan-vây) ile tüccarın (sûdeger) münazarası yer alır. Fırıncı, tüccarı halkı aldatmakla ve aldığı malın parasını insanlara vermemekle suçlar. Kendisinin ise aşk ateşiyle tandırını yaktığını, pişirdiği ekmeğiyle ve kebablarıyla halkı doyurduğunu, aç ve yoksullara yaptığı hayrı gizli tuttuğunu anlatır. Sözü alan kazancı (kazançı), fırıncıyı hicveder ve kazanda tüm yiyecekleri harmanlayarak gerçekte insanları kendisinin doyurduğundan övgüyle bahseder.

Bakırcı (misger), kazancının kibirli davrandığını, kazanın yanından geçen insanların bile ondan kaçtığını, kömür gibi renginin korkunç olduğunu ifade ederek onu eleştirir ve kendi mesleğinin zarif bir meslek olduğunu, şahlar için kâseler ve semaver yaptığını anlatır. Bakırcının kendisini övmesine karşılık kürkçü (cuvaçi) onu eleştirir ve kendisinin baş giyimi ve post gibi giysiler diktiğini, farz olan setr-i avretin kürkçüler sayesinde yerine getirildiğini ifade eder.

Kürkçüyü eleştiren yapı ustası (tamçı), kendisinin mescitler, tekkeler ve saraylar yaptığını söyleyerek mesleğine övgüde bulunur. Ayakkabıcı (moz-dûz) ise kendisi olmasa insanların ayaklarının yara olacağını ve iş yapamayacaklarını belirtir. Ayrıca mesleğinin pirinin Hz. Salih olduğunu şöyle anlatır:

*Maña kıldı bu pişe tâlimni
Peygamber arasıda Sâlih nebî*

*Behiştin alıp çıkdı altun koba
Uniñdin uña kaldı âhir maña*

Kilimci (zilçeci), moz-dûzu verdiği sözde durmamakla, bir işi zamanında yapmamakla ve yalancılıkla suçlarken kendisini de dokuduğu kilimlerin üzerinde şahların oturduğunu belirterek över. Bezci (uşteger), kilimciyi hicvederek kendisi olmasa kilimlerin bir güzelliği olmayacağını belirtir. Boyacı (boyakçı) ise bezciyi eleştirerek dünyayı güzelleştirenlerin ip boyacıları olduğunu söyler ve pirlerinin Hz. İsa olduğunu şöyle anlatır:

*Muallim idi bizge İsa nebî
Kalıpdur uniñdin maña bir humi*

*Ki köñlüm tiler bolsa her neme reng
Humimdin çıkarğum uni bi-dereñ*

Sözü alan saraç hem üzerinin hem gönlünün kara olduğunu söyleyerek boyacıyı eleştirir ve kendisinin gaza ehlinin ihtiyaçlarını karşıladığından, bu nedenle de padişahların övgüsüne nail olduğundan övgüyle bahseder. Nakkaş (basmaçi) söze girer ve onu eleştirerek ipek dokumalar üzerine nakışlar işlediğini, hünerinin insanüstü bir sanat olduğunu belirterek kendisini över.

Değirmenci (tügürmençi), nakkaşı eleştirip halkın unu ve ekmeği, dolayısıyla karnını doymasını kendisine borçlu olduğunu, bu nedenle değirmenin kapısında insanların beklediğini övgüyle şöyle ifade eder:

*Maña pişe boldı tügürmençilik
Meniñsiz tapar barçe peşmürdelik*

*Tügürmen işikide barçe esir
Un almak için ehl-i âlem yesir*

*Felek devridekdür tügürmen taşı
Uniñdin yeter elge nan u aşu*

Yağcı (cuvazçı), değirmenciye eleştirir ve kendini över. Yağı sayesinde karanlıkların aydınlık olduğunu ve çırağın onun sayesinde yandığını belirtir. Kasap (kassâb) ise yağcıya kendini övmenin kibirlilik olduğunu söyler ve kendisinin mesleğini şeriat kuralları içinde yaptığını şöyle anlatır:

*Mana yetti kesb içre kassâblık Ganem lehmi ilkimde boldu helâl
Yitürdüm cihân ehliğa tâblık Şeriat işin eyledim baka mâl*

Bakkal, kasabı can almakla suçlar ve kendisinin kimseyi öldürmediğini, dükkânında meyve, şeker, bal ve nar gibi ürünleri sattığını şöyle anlatır:

*Maña boldı bakkallık çün hüner Mîvez u şeker, nukle, pişte, nabât
Ki aldımda bardur bari mîveler Hesel, şirni hemçün âb-ı hayât*

İplikçi (ebrişimkâr), bakkalı eleştirip rengârenk iplere sahip olmakla kendini şöyle över:

*Saña kesb bed fül bedkârlık Meniñ mehşutum kör; ottuz iki reng
Maña kesibdür ebrişimkârlık Bu yengliğ ki gülzâr ara reng mu reng*

Çömlekçi (tabakçı), iplikçiye eleştirerek yaptığı kâselere yemekler ve altınlar konduğunu ve bunların sarayda kullanıldığını anlatarak kendini över. Söze giren sırcı (cilacı) ve deri süsleyicisi (kimsençi), birlikte çömlekçiye hicvederek kendilerini överler. Çömlekçinin yaptığı kapları güzel kılan şeyin sır ve üzerindeki nakışlar olduğunu şöyle belirtirler:

*İşit ey tabakçı bizniñ vasfımız Eger tartsam nakışdan sûreti
Cihân içre nakkâşlık kesbimiz Ve ger nakş kılsam aceb hayâtı*

*Nokuşumğa çin ehli hayrân irür
Pereñ hayliniñ köñli virân irür*

Sözü kayışçı (sağrıçı) ve deri boyacısı (şâlger) alıp cilacı ve deri süsleyicisini eleştirip kendilerini överler. Özellikle cilacıların evleri puthaneye çevirdiğini söyler. Söze giren hasırcı (boriyaçı), kayışçı ve deri boyacısını işlerinde eşek derisini kullanmakla ve nağra, def gibi müzik aletleri yapmakla suçlar. Hasırcıların yaptığı ürünlerin ise mescitte kullanıldığını, üzerinde zahitlerin namaz kıldığını ve kendisinin de sevap kazandığını belirterek hasırcılık mesleğini övgüyle anlatır.

Keçeci (nemedmâl), hasırcıyı eleştirir ve keçeden yaptıkları seccade üzerine insanların abdestsiz oturmadıklarını belirterek mesleğini şöyle över:

*Meniñ kesbim añla nemed-sâz idim Nemedsiz boyutlarğa veyrâneliğ
Uluğlarğa kesib içre hemrâz idim Nemed bolsa öylerge perzaneliğ*

*Dağı eylegüm nakş ile caynamâz
Taharet bile oturur ehl-i râz*

Keçecinin övgüsü karşısında söz alan sabuncu (sopunçi), keçeciye eleştirir ve kendisinin her şeyi temizlediğini övgüyle şöyle anlatır:

*Maña kesb keldi sabun-sâzlık
Hüner içre kıldım tek u sâzlık*

*Barı çirik mihnetni pâk eyledim
Cihân ehlini perâhnâk eyledim*

Sözü alan kemerci (kurbâb), şahlara kemer yaptığını ve sanatının değerinin çok yüksek olduğunu şöyle anlatır:

*İşitgil tokurmen ipek birle kur
Bu kesbi kemâlimde yokdur pütür*

*Uniñ birle şâhlar belin bağladı
Bahâsığa dünya yüzün çağladı*

*Bu işidin bolup ki şahlarğa hâs
Terettüb bile kıldı gamdın halâs*

Kemercinin kendini övmesine berber (ser-tarâş) itiraz eder ve eğer berber olmasa insanların saçına kuşların yuva yapacağını söyleyerek mesleğini şöyle över:

*Maña kesbdür sertarâş eylemek
Başıñ mihnetini perrâş eylemek*

*Eger bolmasa sizge bu hırpemiz
Zenânlar kebi saçıtız örgesiz*

*Eger bolsa kesbim cihânda nihân
Başıñnı kılur murglar aşıyân*

Berberin sözlerine karşılık pamuk atıcı (atkuçı), kendi mesleğine övgülerde bulunur. Araya giren kirişçi (zeytâb), pamuk atıcıyı eleştirir ve mesleğini şöyle anlatır:

*Meniñ birle boldı saña kesb-kâr
Saña ruddin eyledim neççe târ*

*Maña yetti kesb içre zeytâblık
Zerâfet tarikide nâyâblık*

*Muganni bizniñ riştedin sâz iter
Nevâ sâzlukdın besinâz iter*

Sözü alan derici (könçi), kirişçiyi hicveder ve kitaplara cilt yaptığını, ayaklara edik yaptığını anlatarak mesleğine övgülerde bulunur:

*Meniñ kesbim könçi kemâl eylemek
Barı cildlerni helâl eylemek*

*Ki rahtım bilen boldı cild-i kitâb
İşitgil ki hırpemde köydür sevâb*

*Ayağı yalañ kiydi mendin ötüük
Kişi kiyse bolmas ayağı töşük*

Dericiden sonra sözü kerpiç ustası (hişçi) alır, sadece su ve toprakla her şeyi yaptığını belirterek meslek erbâblarına çok kelam kılmanın gereksiz olduğunu şu beyitle anlatır:

*Eyâ kâsibâ sal tekellümğa güş
Dimağıñda ger bolsa bir zerre hûş*

Meslek erbaplarının münazarası kerpiç ustasının sözü ile sona erer. Eserde bu bölümden sonra her bir meslek erbabı kerpiç ustasına bir soru sorar ve kerpiç ustası da soruları cevaplar. Buradaki soruların dini-tasavvufi mahiyette olması dikkat çekmektedir. İlk soruyu cefa ile yaptığı çiftçilik mesleğinin bir sevabı olup olmadığı ve bu mesleğin öbür dünyada onları azaptan kurtarıp kurtarmayacağı konusunda çiftçi sorar. Kerpiç ustası ise şeriat hükümlerine göre iş yaparsa, zekât ve namazı eda ederse mesleğinin onu azaptan kurtarabileceğini söyler. Bu cevabın üzerine tüccar söz

alıp ölümden korktuğunu ve gönlünü nasıl temiz tutabileceğini sorar. Kerpiç ustası, gönlünden mal ve mülk sevgisini çıkarmasını ve nefesine yenik düşmemesini salık verir. Söz alan demirci, beden ile ruhun neden bu dünyada birleştiğini ve ölüm ile ruhun neden uçup gittiğini sorar. Kerpiç ustası, bu dünyanın imtihan için yaratıldığını, cennet ve cehelemi anlatır.

Kuyumcu, hidayet diyarının yolunun neden meşakkatli olduğunu sorar ve bu dünyaya ilişkin taleplerinden vazgeçerse yoldaki müşküllerin ortadan kaybolacağı cevabını alır. Söz alan marangoz, günahlarının çok olduğunu, gece gündüz ağladığını, Allah'a yalvarıp yakardığını bunun karşılığında günahlarının affolup olmayacağını sorar. Kerpiç ustası ise günahları için tövbe ederse ve bunları bir daha işlemezse başıslanacağını söyler.

Bâbkar, cihanda kötü işlerin çok olduğunu belirterek bir insanın başına gelebilecek en kötü işin ne olduğunu ve bunun çaresini sorar. Kerpiç ustası, Tanrı Teâlâ'nın gazabının en kötüsü olduğunu ve buna maruz kalmamak için de kişiye kötülük yapana bile iyilik yapmak gerektiğini belirtir. Fırıncı söz alarak bu dünyada hangi işi yaparsa ölümden korkmadan can verebileceğini sorar. Aşk ateşiyle iş yaptığında ve Tanrı'yı gözeterek çalıştığında kolay can verebileceği cevabını alır.

Kazancı, yaratılmışlar içinde "muttaki"nin kim olduğunu sorar. Kerpiç ustası, ibadet edenlerin saadete erişeceklerini söyler. Söz alan kürkcü, âlemde neden farklılıkların olduğunu, Tanrı düşmanlarının neden dünyayı cennet gibi gördüklerini, dostlarının ise mihnet içinde olduklarını sorar. Karşılığında ise bu beş günlük dünyanın küffarlar için olduğu, ebedi âlemin ise gece gündüz Allah aşkıyla gözyaşı dökenlerin olduğu cevabını alır.

Yapı ustası, âlemde yıldızların, şimşegin ve gök cisimlerinin hikmetinin ne olduğunu sorar. Kerpiç ustası, gökcisimlerinin ve dünyanın yaratılışının hikmetini şeytan ve melek çatışması üzerinden anlatır. Bakırcı, mezar azabının nedenini ve insanların bu azabı görememesinin nedenini sorar. Buna karşılık mezar azabının günahkârlar için olduğu, iki meleğin kabir azabı yaptığı ve eğer insanlar bu azabı görürse tüm dünya işlerinden vazgeçecekleri cevabını alır.

Ayakbacı, depremin nedeninin ve hikmetinin ne olduğunu sorar. Kerpiç ustası, dünyanın kenarında bir meleğin görevlendirildiğini ve Tanrı'nın emriyle onun depreme neden olduğunu söyler. Kilimci ise ibadetler içinde en güzelinin hangisi olduğunu ve takvanın nasıl olması gerektiğini sorar. Bütün ibadetlerin bir usulü olduğu ve önemli olanın bu usule göre ibadet yapılması gerektiği cevabını alır.

Bezci, gökteki kuyruklu yıldızın hikmetini ve yıldızlar ile falcılık arasındaki ilişkiyi sorar. Kerpiç ustası, yıldızın doğması ile meydana gelecek olaylar arasında ilişki kurmanın cahillik olduğunu söyler ve ona Hz. Muhammed'in yolundan gitmesini tavsiye eder. Nakkaş ise yaratılmışlar içinde en akıllı ve cahilin kim olduğunu sorar. Ölümden korkanların akıl kişi, ölümü düşünmeyenlerin ise cahil kişi olduğu cevabını alır.

Boyacı, rüyada peygamberi görmenin hikmetini ve onun bir isteğini yerine getirip getirmemenin iyi olup olmadığını sorar. Kerpiç ustası, rüyanın rahmani, şeytani ve nefsanî çeşitleri olduğunu anlatır. Saraç, şeytanın oyunundan kurtulmak için ne yapması gerektiğini sorar. İnsanların kalplerine giren şeytandan kurtulması için nefsinin terbiye etmesi gerektiği cevabını alır.

Değirmenci, aşk acısı çeken ve insafli kişilerin mükâfatının ne olacağını sorar. Kerpiç ustası, bir kişide insaf olmazsa insan olamayacağını, insafın Tanrı'nın bir lütfu olduğunu belirterek değirmenciye de insafli olmayı ve insafli olmanın Tanrı'ya giden yol olduğunu belirtir.

Yağcı, Allah'ın rızasını almak için uygun davranışın ve günahattan uzak olmanın yolunun ne olduğunu sorar. Kerpiç ustası, takva sahibi olmasını, ibadetlerini yerine getirmesini ve daima tövbe edip niyazda bulunmasını önerir. Kasap ise gönlünün ölüm ile bir türlü barışmadığını, ölümü idrak etmenin yolunun ne olduğunu sorar. Bu dünyaya sevgiden dolayı geldiği, ayrılığın zor olduğu ve nefis ile mücadele etmek gerektiği cevabını alır.

Bakkal, kendisine istikamet belirleyemediğini ve bu dünyada farklı düşünceler arasında gidip geldiğini söyleyerek aklı ile gönlünü nasıl birleştireceğini sorar. Kerpiç ustası, seher vakitlerinde Allah'a dua etmesini, şeytani olan nefisini yok etmesi gerektiğini söyler. İplikçi, insan ile melek arasındaki ilişkiyi ve meleklerin insandan yüce olup olmadığını sorar. Allah'ın insanlara hem akıl hem de nefis verdiği, aklı ile davrananların melekten daha yüce bir mertebeye eriştiği, nefsi ile davrananların ise eşekten daha aşağı bir mertebede olduğu cevabını alır.

Çömlekçi, bu dünyada çok cefa çektiğini, bunun karşılığında akıbetinin iyi olup olmayacağını sorar. Kerpiç ustası, bu cefanın ve çilenin mahşerde karşılığı olduğunu ve akıbetinin de güzel olacağını söyler. Kayışçı ve deri boyacısı, dedikodu ve vesveseden uzak durmak için ne yapılması gerektiğini sorar. Kerpiç ustası, dedikodu etmenin kötü olduğunu ve bu durumda sükût içinde olmak gerektiğini atasözleri ile açıklar.

Deri süsleyicisi ve cilacı, “kerem” sıfatının özelliklerini sorar. Kerpiç ustası, ihtiyaç sahiplerine yardım etme ve paylaşma cevabını verir. Hasırcı ise bu dünyada neden her daim gam çektiğini ve rahat yüzü görmediğini sorar. İnsanın gönlünün çok şeyi arzuladığı, o nedenle gama gark olduğu cevabını alır.

Berber, “bidarlık” ve “bimarlık”tan hangisinin daha iyi olduğunu sorar. Kerpiç ustası, gönül gözünün açık olması gerektiğini, gözünü yumup gönlünün yaş dökmesi gerektiğini söyler. Dericici ise mezardan yeniden dirilişin nasıl olacağını ve kıyamet gününü sorar. O gün herkesin kabirden çıkacağı, herkesin kendi derdine düşeceği, kiminin mezardan insan kiminin de hayvan şeklinde çıkacağı cevabını alır.

Kerpiç ustasının meslek erbaplarının sorusunu cevaplamasıyla eserin bu kısmı tamamlanır. Bu bölümün ardından şair, sözünü artık tamamlaması ve Allah'tan af dilemesi için kendi kendine şöyle seslenir:

*Garîbî sözüñni tamam eylegil
Ki veyrâne güncin makâm eylegil*

*Bu beş künlük âlemde yokdur bekâ
Bu ömrüñni bilgil besî bî-vepâ*

*Cahân şuğli gerdiğa silki itek
Hudâdin günâhuñni kalğil tilek*

*Bu dehr içre esr u hatâkârmen
Özümdin özümge capâkârmen*

Şair, ilim ve marifet bostanında tüm meslek erbaplarını doğru yola davet etmek, açgözlülük ve hasetten uzak tutmak için onlara Allah yolunu izlemeleri ve şeriat hükümlerine uymalarını şöyle salık verir:

*Eyâ kâsibâ izdeseñ râh-ı Hâk
Şeriat ili birle bol hem sebak*

*Eger izdeseñ bûy-ı Hâkdan nesim
Bu dehr içre bol şeri ara müstakim*

Şeriatını bil âlem içre çırağ
Unıñ birle maksatka tapkuñ sorağ

Kişi kılsa her hirpeni ihtiyâr
Kerek şerî hükmi kılğay şuar

Eger kimse kim şerîsiz kesb iter
Uni mâsiyet ehliden bil beter

Garibîğa körset şeriat yolın
Közüm hyre “yâ erhamerrâhimîn”

Eserin son kısmında ise şair, bu eserin yazılması için onu teşvik eden dönemin Kaşgar hâkimi Zuhûriddîn Beg’e methiyede bulunmuş, kitabını kaleme alma nedenini açıklamış ve hataları için okurlardan af dilemiştir.

Çü Kaşgâr ara bar asr-ı şâh özi
Dili içre mergûb imes kasr-ı câh

Kaşgâr şâhı şâmı uluğ
Ölüm havfıdan köñli erdi sunuğ

Zuhûriddîn ismi başı üzre tâc
Zamanında erdi şerîât revâc

Cihân içre körgen besî sergüzeşt
Cihânıñ binâsını körgen şikest

Bar erdim men çuğze vîran nîş
Hemîşe ulûm ehlige hemnîş

Ulûm ehlige keş berdâr idim
Cihân ehlidin asr u bîzâr idim

Cihân içre gurbette hâlim taab
İdi Turdi ismim “Garibî” lakab

Didi taleb etkil bu yanlığ kitâb
Halâyık dimağığa yetkür gülâb

Barı hirpeger sözlerin kıl temâm
Ki nazm eylegil añlasun hâs u âm

Dağı eylegil bir neçe mâripet
Şerîât beyânını hem zâhir et

Cihân ehli mekkârlık kılmasun
Hüner içre heddârlık kılmasun

Hara ve meniynetni terk eylesun
Hemîşe şerîât yolın izdesun

Sözün añliban hirpegerler barı
Kadem koymağay şeridin taşkarı

Bu yanlığ maña hökmi kıldı emîr
Barıp körsetip sözni gûyâ ki pîr

İşittim barı emri permânların
Beyân eyledim barçe ayğanların

Cihân içre bolğay kitâbı açıp
Aña isim koydum “Kitâb-ı Garib”

Çü tarihğa eyler ersen rücû
Garib üstige eyledi “me” tulû

“Garib” ile “me”ni hisâb eylegil
Miñ ikki yüz ellik dağı yette bil

Zamân ehli körseñiz bu kitâb
Binâgâh hatâ bolsa eyleñ sevâb

Hatâ körseñiz eylimeñ bizge tain
Yasañ anı köp kılmanız bizge lâin

Şair eserin son kısmında asıl adının Turdi, mahlasının ise Garib” olduğunu, eserin adını “Kitâb-ı Garib” şeklinde koyduğunu, söz konusu eseri H. 1257 (M. 1841/1842) yılında Zuhûriddîn Beg döneminde ve onun isteği üzerine yazdığını ve bu dönemde şeriatın hâkim olduğunu, eserinde de meslek erbablarına ve halka şeriat, marifet, hakikat kısmını anlattığını açıkça belirtmiştir.

Sonuç

19. yüzyılın başlarında Kaşgar’da zanaatkâr bir ailede dünyaya gelen Uygur divan şairi Garibî, küçük yaşlardan itibaren babasından öğrendiği mesleki bilgi ile hayatının ilerleyen dönemlerinde medresede aldığı dinî ve edebî bilgiyi birleştirerek manzum fütüvvetname tarzında mesnevi nazım şekliyle önemli bir eser ortaya

koymuştur. Çağatay Türkçesiyle ve akıcı bir üslupla kaleme alınan bu eser, Uygurlar arasında yüzyıllardır devam eden ve belirli kuralları sözlü gelenekte kuşaktan kuşağa aktarılan mesleklerin klasik tarzda edebî bir dille yazıya geçirilmiş şeklindedir. Eser, içerik bakımından Uygurlar arasında mensur tarzda yazılan ya da sözlü gelenekten derlenip yazıya geçirilen ve meslekleri konu alan risaleler ve tarikatnameler ile büyük benzerlik göstermektedir. Aynı kaynaktan ve çevreden beslenen bu eserde, meslek erbabının sahip olması gereken özellikler, mesleği icra ederken uyulması gereken kurallar, meslek pirlerinin her daim yâd edilmesi, şeriat hükümlerinin dışına çıkılmaması gibi konuların işlendiği tespit edilmiştir.

İncelediğimiz eserde, mesleklerden bir kısmının ilk pirinin peygamberlerden biri olduğu ve dolayısıyla peygamber mesleğini icra ederken şeriat hükümlerinin dışına çıkılmaması en çok vurgulanan hususlardandır. Eserde, rengrizlik (ip boyacılığı) mesleğinin pirinin Hz. İsa, bakkârlık (dokumacılık) mesleğinin pirinin Hz. Âdem, moz-dûzluk (ayakkabıcılık) mesleğinin pirinin Hz. Salih, âhengerlik (demircilik) mesleğinin pirinin Hz. Davut, neccârlik (marangozluk) mesleğinin pirinin ise Hz. Nuh olduğu belirtilir. Bu durumun, mesleğe bir kutsiyet yüklediği gibi meslek erbaplarının iş ve işlemlerinde dinî hükümler çerçevesinde hareket etmesi yönünde de bir işlev üstlendiği görülmüştür.

Eserde, meslek erbaplarının geçmişinin ve ilkelerinin dinî ve ahlaki değerlerle bütünleşerek bazen tahkiye bazen diyaloglarla bazen de soru cevap yoluyla anlatıldığı görülür. Bu anlamda eserin bir kısmında münazara tarzında bir üslup tercih edilmiştir. Bir meslek erbabı kendi mesleğinin özelliklerini överken söz alan diğer meslek erbabı, önceki mesleği hicvetmekte ve kendi mesleğini övmektedir. Bu hiciv kısımlarında meslek erbaplarının mesleğini icra ederken şeriat hükümlerine uymamaları ve mesleki alanda ortaya koydukları ürünlerin adam öldürme, hayvanı kesme vs. kötü amaçlarla da kullanımına vurgu yapılmaktadır. Mesleğe ilişkin övgü kısımlarında ise meslek erbabının ürettiği ürünlerin topluma faydalı olduğu ve insan hayatını kolaylaştırdığına dikkat çekilmektedir.

Eserde soru-cevap tarzında üslubun kullanıldığı kısımda ise her meslek erbabı bir soru sormuş ve kerpiç ustası da buna cevap vermiştir. Burada meslek erbaplarının sorularının meslekten ziyade tarikatnamelerde gördüğümüz dinî ve tasavvufî konular olması dikkat çekicidir. Doğru Türkistan coğrafyasında yazılan tarikatnâmelerde, belirli bir tarikattan ziyade İslam dininin temel kuralları yer almaktadır. Bu eserde de kerpiç ustası, diğer meslek erbaplarının sorularına tarikat adabına uymaları, şeriat ilmini talebelerine öğretmeleri, iyi, mülayim ve güzel huylu olmaları, kibirli davranışlardan uzak durmaları, kimsenin hakkını yememeleri ve geçmiş peygamberlerin davranışlarını örnek almaları, kötü sözlü ve doyumсу olmamaları, Allah'ın rahmetinden ümidini kesmemeleri, iş yaptıkları mahallerde pir ve mürşitlerini iyi yâd etmeleri vs. yönünde cevaplar verir. Eserde mürşit ve kâmil insan örneğini sergileyen kerpiç ustası, tüm sorulara büyük bir bilgelikle cevap verir.

Eserde bir başka husus da meslek ustaları içinde soruları neden kerpiç ustasının cevapladığıdır. Kerpiç ustası, mesleğini anlatırken su ve toprağı kullanarak sanatını çamurdan yaptığını belirtir. Burada, kerpiççilik mesleğinin Allah'ın insanoğlunu yaratmasıyla başlaması ve dolayısıyla ilk ve en eski meslek olarak görülmesinin etkili olduğu söylenebilir. Kerpiç ustası ile insanoğlunun yaratılışına bir gönderme yapıldığı ve kerpiç ustasının çamura şekil vererek sanatını yapmasından dolayı insan-ı kâmil sıfatıyla soruları cevapladığı düşünülebilir.

Kitâb-ı Garîbî'den hareketle Uygurlar arasında geleneksel mesleklerin 19. yüzyılda sistemli bir yapıda olduğu, meslekî eğitimde dine ilişkin konulara da büyük önem verildiği, geleneksel mesleklerin çeşitli ve zengin olduğu, mesleklere ilişkin kural ve kaedelerin sözlü gelenekle birlikte yazılı olarak da kuşaklar arası aktarıldığını söylemek mümkündür. Bu noktada Kitâb-ı Garîbî de Uygurların kültürel miraslarından biri olan geleneksel meslekleri ve meslek ahlakını yazılı olarak aktaran muhtevası zengin, dil ve üslubu akıcı bir eserdir.

Kaynaklar/References

- Alyılmaz, Semra. *Risâle-i Müze-dûzluk*. Ankara: Elik Yayınları, 2011.
- Çakmak, Serkan. *Jarring Koleksiyonundan Uygurca Meslek Risaleleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Ehmidi, İmincan. *Uygur Edebiyatı Tarihindeki Namayendiler*. Ürümçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1996.
- Eker, Ümit-Zal, Ünal. "Risale-i Temürçilik". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 4 (2014), 11-23.
- Gül, Bülent. *Eski Türk Tarım Terimleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- İslami, Abdüreşit. "Kitâb-ı Garip". *Bulak* 16 (1985), 325-373.
- İzgi, Özkan. *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Kuzgun, Yıldız. *Meslek Rehberliği ve Danışmanlığına Giriş*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003.
- Lükçüni, Nesrulla Mehsum-Veli, Kurban. *Kedimki Uygur Hüner-Kesip Risaleleri (1)*. Kaşgar: Kaşgar Uygur Neşriyatı, 1988.
- Muginov, A. M. *Opisaniye Uygurskih Rukepisey İnsituta Narodov Azii*. Moskova: İzdatel'stvo Vostochnoy Literaturı, 1962.
- Muhetaer, Mukaidaisi. *Kashi Min Jian Shou Gong Yi Pin De Bao Hu Yu kai Fa-yi Hua Zhan Wei Li*. Ürümçi: Şincañ Üniversitesi, 2017.
- Osman, Gayretcan. *Uygurların Kedimki Edebiyatı 2*. Ürümçi: Şincan Maarip Neşriyatı, 2005.
- Osman, Gayretcan. *Uygur Klasik Edebiyat Tarihi*. Ürümçi: Şincang Üniversitesi Neşriyatı, 2011.
- Öger, Adem-Abdüreşit Kâşgari, Nuriman. "Uygurlarda Risalecilik Geleneği ve Rengrizlik Risalesi". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 41 (2016), 151-183.
- Öger, Adem vd. (ed.). *Risâle-i Aşfezlik (Aşçılık Risalesi)*. Yay. Haz. Kadri H. Yılmaz- Ahmet Turan Türk-Zulhayat Ötkür. Ankara: Gazi Kitabevi, 2016.
- Öger, Adem vd. (ed.). *Risâle-i Dehkânçılık (Çiftçilik Risalesi)*. Yay. Haz. Ahmet Turan Türk-Ekber Enveri- Zulhayat Ötkür- Kamile Serbest. Ankara: Gazi Kitabevi, 2017.
- Öger, Adem vd. (ed.). *Risâle-i Harrâtlık (Ağaççılık Risalesi)*. Yay. Haz. Ahmet Turan Türk-Ekber Enveri- Kamile Serbest- Zulhayat Ötkür. Ankara: Gazi Kitabevi, 2016.
- Öger, Adem vd. (ed.). *Risâle-i Kassâblık (Kasaplık Risalesi)*. Yay. Haz. Recep Tek- Ahmet Turan Türk-Ekber Enveri- Zulhayat Ötkür- Hüseyin Karakaya. Ankara: Gazi Kitabevi, 2016.
- Öger, Adem vd. (ed.). *Risâle-i Nemed-mâllık (Keçecilik Risalesi)*. Yay. Haz. Hüseyin Karakaya- Ahmet Turan Türk- Ekber Enveri- Zulhayat Ötkür. Ankara: Gazi Kitabevi, 2016.
- Öger, Adem vd. (ed.). *Risâle-i Tegürdmençilik (Değirmencilik Risalesi)*. Yay. Haz. Recep Tek- Ahmet Turan Türk-Ekber Enveri- Zulhayat Ötkür. Ankara: Gazi Kitabevi, 2016.
- Polo, Marco. *Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı 1*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: İthaki Yayınları, 2003.

- Rozibaki, Abdusemet. “İdikut Hanlıkiniñ Kol Hünervençilik İgiliği Toğrisida”. *Turpan* 3 (2004), 71-74.
- Sugawara, Jun. “Uygurların Hünler-Kesip Risaleleri”. çev. Ömercan Nuri. *Miras* 1 (2004), 1-7.
- Tek, Recep. “Din-Meslek İlişkisi Bağlamında Geleneksel Meslekler Üzerine Bir Değerlendirme”, *IV. Kazan Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu Bildiriler*, 2016, 888-897.
- Utuk, İmincan Ehmedi vd. *Uygur Edebiyatı Tarihi*. 3. Cilt. Beijing: Milletler Neşriyatı, 2006.
- Yatsenko, Sergey A. “Çin Sanatında Erken Dönem Türk Erkeğinin Giyim-Kuşamı”. çev. Hicran Karataş. *Karadeniz* 11 (2011), 112-141.
- Yolcu, Mehmet Ali. “Nevşehir’de Yaşayan Geleneksel Mesleklerin Değişim ve Dönüşümü”. *Turkish Studies* 9/2 (2014), 1719-1738.